

שם המחקר: הזכות להורות של אנשים עם מוגבלויות נפשיות ושכליות- התפתחותיות: תפיסה

חלופית של 'הורות' כאמצעי לקידום זכויות

שנה : 2019

מס' קטלוגי : 639

שם החוקר: רוני רוטלר בהנחיית: פרופ' גדעון ספיר

רשות המחקר: הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר-אילן

תקציר המחקר:

עבודת גמר זו לתואר שני (תזה) נערכה בסיוע מלגה מקרן שלם.

ההורות מהווה, בדרך כלל, נדבך מרכזי בחייו הבוגרים של הפרט, בשיקוליו הכלכליים קצרי וארוכי הטווח, ובהשתייכותו המשפחתית, החברתית והקהילתית לאורך כל חייו הבוגרים ובעת זקנתו. על פי רוב מאופיינת ההורות בפרטיות ובמימוש של אוטונומיה, והשאלה העולה היא של בחירה ולא של תביעת זכויות. מהותה ה"זכותית" של ההורות מתעוררת כשנדרש סיוע מדינתי במימושה או באי שלילתה. או אז הופך המרחב האינטימי לציבורי, ומתבקשים כללים ברורים.

בכל תחום, גם בתחום ההורות והמשפחה, מנהלים המשפט והחברה יחסי גומלין. המשפט משקף את הערכים המקובלים בתחום המשפחה, ובה בעת מעצב את התפיסה החברתית ביחס לדרכים ליצירת משפחה ולהגדרת קשרים משפחתיים בין פרטים. בישראל, מהווים התא המשפחתי ועידוד הילודה ערכים חברתיים מקובלים, וככאלה הם מקודמים, בדרך כלל, גם באמצעים משפטיים. לצד זאת, הורות של אנשים עם מוגבלויות אינה זוכה לאותה קבלה חברתית, באופן המשליך על אי-קידומה גם באמצעים משפטיים.

אנשים עם מוגבלויות (פיזיות, חושיות, נפשיות ושכליות) חווים קשיים בכל תחומי החיים. קשיים אלה מתבטאים, בין היתר, בחוסר נגישות פיזית ונגישות לשירותים, במצב סוציו-אקונומי נמוך, ובשיעורים נמוכים של השתתפות בתעסוקה והשכלה גבוהה. החשיבה התיאורטית העכשווית מייחסת את הקשיים לא רק למוגבלות האורגנית אלא גם לדפוסים חברתיים המתבטאים באפליה, הדרה, והפרדה של אנשים עם מוגבלויות, וקוראת, לכן, לסיוע לאנשים עם מוגבלויות, ולפעולות אקטיביות של התאמת הסביבה על מנת שיוכלו להשתתף ולהשתלב באופן שוויוני.

אחד התחומים בהם חווים אנשים עם מוגבלויות קשיים הוא תחום הקמת המשפחה בכלל, והורות בפרט, הן בהבאת ילדים לעולם והן בגידולם. את הקשיים אותם חווים אנשים עם מוגבלויות פיזיות וחושיות ניתן לאפיין כטכניים וכלכליים בעיקרם, ומשכך הסיוע לו הם נדרשים נושא בדרך כלל אופי טכני. לעומת זאת, הקשיים אותם חווים אנשים עם מוגבלויות שכליות ונפשיות נוגעים פעמים רבות לשורשיה המהותיים של ההורות. קיומם של קשיים אלו מעורר שאלות לגבי מסוגלותם ההורית ולגבי יכולתם לספק לילדיהם צרכים רגשיים והתפתחותיים בסיסיים הכרוכים באחריות ודאגה לילד ולגידולו, כגון תכנון סדר יום וסדר חיים, העדפת צרכי הילד על פני צרכי ההורה, יציבות בהתנהגות, מרחב להתפתחות אוטונומית, הענקת והקניית צרכים וערכים תרבותיים, חינוך תוך

הצבת גבולות, ומסוגלות לטפל בחסכים אצל הילד עצמו. קשיים אלה נובעים הן מהמוגבלות עצמה והן מנסיבות נוספות הנלוות לא פעם למוגבלות, כגון מצב סוציו-אקונומי נמוך. בנוסף, מועצמים הקשיים בשל חוסר בשירותים סוציאליים המתאימים לצרכיהם של הורים עם מוגבלויות נפשיות ושכליות, ורתיעה של ההורים מפנייה לעזרה, מחשש להתערבות של הרשויות ביחסי המשפחה ולהפרדתם מילדיהם.

חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, תשנ"ח – 1998 והאמנה הבינלאומית בדבר זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות, אשר נחתמה ואושררה על ידי ישראל, מעגנים את מחויבותה של המדינה לקדם שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות. בעוד חוק השוויון אינו מזכיר את תחום המשפחה וההורות, האמנה מייחדת לתחום זה סעיף מפורט (סעיף 23) לפיו על המדינה לקדם את זכויותיהם של אנשים עם מוגבלויות גם בתחום ההורות, לרבות אי אפלייתם לרעה ומתן ההתאמות והסיוע הנדרשים להם להביא ילדים לעולם ולגדלם.

על אף שמדינת ישראל חתמה ואישררה את האמנה, ועל אף שמדובר במדינה המעודדת ומקדמת זוגיות וילודה, לא קיימת בישראל מדיניות מוצהרת בשאלת ההורות של אנשים עם מוגבלויות. כפועל יוצא מכך לא קיימים, כמעט בכלל, שירותים מיוחדים, מחקר, או תקציבים המיועדים לתחום זה. יתר על כן, בפועל, המדינה נוקטת מדיניות שלילית כלפי הורים עם מוגבלויות, המגבילה הורות של אנשים עם מוגבלויות בכלל, ואנשים עם מוגבלויות שכליות ונפשיות בפרט: אנשים עם מוגבלות נפשיות ושכליות נתקלים בהגבלות מוסדיות ורפואיות על הבאת ילדים לעולם, כגון הסדרי מגורים שאינם מאפשרים קיום יחסים זוגיים ויחסי משפחה, מתן אמצעי מניעה באופן שגרתי וללא התייחסות מספקת לרצונם, והתניית קבלת טיפולי פוריות במבחנים קוגניטיביים ופסיכולוגיים. הם חווים יחס שלילי בהליכי משמורת, המתבטא בין היתר באפליית ההורה עם המוגבלות במסגרת סכסוכי גירושין, ובכך ששיעור גבוה יחסית של ילדים להורים עם מוגבלויות מוצאים מהבית. בנוסף, הם נתקלים בקשיי גישה לשירותי רפואה ורווחה, בשל אי התאמתם של שירותים אלה ואי הכשרתם של נותני השירותים בנוגע לצרכים המיוחדים הנלווים לא פעם למוגבלות.

לא ניתן להתעלם, כמובן, מהקשיים המהותיים שמציבה המוגבלות הנפשית או השכלית בפני ההורות ומהדאגה לשלומם של הילדים. עם זאת, בהינתן חוק השוויון והאמנה, ובעיקר סעיף 23 לאמנה, קשה מאוד ליישב את הפער העצום שבין עקרונותיהם לבין המדיניות בפועל.

במחקר זה אני בוחנת את הגורמים לפער שבין העקרונות לבין המדיניות בפועל על מנת למצוא הסבר לכך שמדינת ישראל, אשר פועלת לקדם, באופן משמעותי, זכויות של אנשים עם מוגבלויות בתחומים רבים (כגון תעסוקה, השכלה גבוהה, נגישות וכשרות משפטית) נמנעת מלעשות זאת ביחס לזכות להורות. אני טוענת שהסיבה לפער נעוצה בדפוסי החשיבה המקובלים ביחס למושג 'הורות' (לרבות הגדרת טובת זכויות ילדים) באופן היוצר מתח עד כדי התנגשות בין הורות ומוגבלות. כפועל יוצא, אנשים עם מוגבלות (ובעיקר שכלית ונפשית) נתפסים כבלתי כשירים להורות, וההורות נתפסת כזכות השונה מהותית מזכויות אחרות של אנשים עם מוגבלויות, ואשר חשיבות קידומה מוטלת בספק. התוצאות החברתיות והמשפטיות של תפיסות אלה הן יחס מניעתי ושלילי כלפי הורים עם מוגבלויות, ובפרט מוגבלויות שכליות ונפשיות.

אם אכן כך הם פני הדברים, קידומה של הזכות להורות של אנשים עם מוגבלויות נפשיות ושכליות תלויה במידה רבה בשינוי תפיסתי בנוגע למושג 'הורות'. עיון בדיני המשפחה מלמד שאלו מדגישים את ההורות כתפקיד

הכולל ביצוע מטלות טיפוליות, פיזיות ופסיכולוגיות, תוך התעלמות מהיבטים אחרים של ההורות, היבטים העוסקים בחשיבותה של ההורות כשלב התפתחותי מרכזי בחייו של הפרט, והיותה מערכת יחסים בעלת מאפיינים הדדיים, ולא רק מערכת המתמקדת בטיפול של ההורה בילדו. בנוסף, מאפיינים דיני המשפחה את ההורות כזכות בעלת אופי בלעדי, היינו זכותו של ההורה, הוא ולא אחר, לקיים את חובותיו כלפי ילדו באופן בלתי אמצעי. כמו כן, ההתייחסות הרווחת אל ההורות היא כאל זכות שלילית המחייבת אי-התערבות וכיבוד האוטונומיה, ואילו ההתייחסות אליה כאל זכות חיובית אינה יוצקת לה תוכן קונקרטי של סיוע להורים. בכל הנוגע להתייחסות לטובת הילד וזכויותיו, מתאפיינת זו בראיה אינדיווידואלית אשר אינה נותנת די מקום להקשר המשפחתי.

בתפיסות אלה יש פוטנציאל לפגוע במיוחד בהורים עם מוגבלויות: הדגשת הפן של ההורות כתפקיד הדורש ביצוע מטלות טיפוליות - פיזיות ופסיכולוגיות - פוגעת בהם שכן תפקודם בכל הנוגע למטלות אלה נחשב בדרך כלל כחסר. זאת ועוד, בשל הדגשתו של פן זה, נתפסת ההורות כתוספת לפער התפקודי הקיים ממילא בין אנשים עם מוגבלויות לבין אנשים שנחשבים כאנשים ללא מוגבלות, ומשכך כלא ראוי לקידום, ביחס לזכויות אחרות של אנשים עם מוגבלויות. הדגשת הפן של ההורות כתפקיד גם מצדיקה את הטיעון לפיו בתחום ההורות, ובשל הקשיים המיוחדים שהוא מציב בפני אנשים עם מוגבלויות שכליות ונפשיות וילדיהם, יש להתייחס באופן שונה למוגבלויות שונות, כך שהורים עם מוגבלויות פיזיות וחושיות (המתקשים בעיקר ביצוע מטלות טיפוליות פיזיות) יוכרו ככשירים להורות ולכן כזכאים להתאמות, ואילו הורים עם מוגבלויות נפשיות ושכליות (המתקשים בעיקר בביצוע מטלות טיפוליות פסיכולוגיות) לא יוכרו ככאלה.

הגדרתה של ההורות כזכות בלעדית, זכותו של הורה מסוים לקיום חובות כלפי ילדו באופן בלתי אמצעי, מנוגדת לעקרונות של התאמות העומדים בבסיס קידום שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלויות. שכן, כאשר ההורות נתפסת כחובה שיש לקיים באופן בלעדי, כל התאמה שתינתן לה תפגע בבלעדיות, ועשויה אף להיתפס ככזו המשנה את מהותה של ההורות ומאיינת אותה.

גם הדגשת הפן השלילי של הזכות להורות עומדת בסתירה לעקרונות של התאמות ופוגעת במיוחד בהורים עם מוגבלויות, אשר עשויים להזדקק לסיוע באופן נרחב יותר מאחרים, מהותית וכמותית. משכך, אי פיתוח מעשי וקונקרטי של הפן החיובי של הזכות פוגע במיוחד בהורים עם מוגבלויות. זאת ועוד: בתחום המוגבלות, נדרשת לא פעם פעולה חיובית לצורך הבטחת זכויות שליליות, כגון נגישות פיזית או נגישות של שירות שמטרתן להסיר חסמים ולאפשר לאנשים עם מוגבלויות להשתתף במרחב הציבורי ולצרוך שירותים ציבוריים ופרטיים. משכך, להורים עם מוגבלויות יש פוטנציאל להיפגע מאי יישום של הזכות להורות בפן החיובי, יותר מהורים אחרים.

בכל הנוגע להתייחסות אל טובת הילד וזכויותיו, התייחסות זו משקפת בדרך כלל את הגישה לפיה מוגבלות ההורים נוגדת את טובתו של הילד וטומנת בחובה פוטנציאל לפגיעה, עד כדי כך שכל רכיב שלילי בחייו של הילד נחשב כתוצאה של מוגבלות ההורה. בנוסף לכך, ההתייחסות הרווחת אל טובת הילד וזכויותיו נושאת אופי אינדיווידואליסטי ואינה נותנת מספיק מקום להיבטים משפחתיים כגון היחסים בין הצדדים או צרכים חברתיים וכלכליים של המשפחה, באופן שיש בו לפגוע באופן מיוחד בהורים עם מוגבלויות.

במחקר זה אני מציעה לאמץ תפיסה חלופית בנוגע להורות, וזאת על בסיס "המודל המשולש להורות", המתייחס

לשלושת היבטיה העיקריים: תפקיד, התפתחות אישית, ומערכת יחסים. במקום התפיסה התפקידית-בלעדית המאפיינת את התייחסות המשפט ומערכת הרווחה להורות, אני מציעה לאמץ תפיסה תהליכית-יחסית, הלוקחת בחשבון היבטים נרחבים יותר של הורות, ובכך מאפשרת למתן את הניגוד התפיסתי הקיים היום בין 'הורות' לבין 'מוגבלות'. התפיסה החלופית, התהליכית-יחסית, מכירה ביתרונות שמעניקה ההורות לאדם עם מוגבלות ולחברה (כגון סטטוס חברתי, שייכות לקהילה, ובטחון בהמשך היחסים לאורך השנים), לא מתמקדת רק בחוסר התפקוד ההורי, ומשכך לא תופסת את ההורות כהעמקה והרחבה של הבעיה התפקודית הנובעת מהמוגבלות אלא כבעלת ערך וראויה לקידום. בנוסף, התפיסה החלופית ממתנת את דרישת ה"בלעדיות" של ההורות ומכירה בכך שרובם ככולם של ההורים אינם מבצעים את תפקידיהם בבלעדיות, ומשכך היא סוללת דרך למתן התאמות. התפיסה שואבת לגיטימציה גם מהכתיבה שקראה להרחיב ולצקת תוכן לפן החיובי של הזכות. כאשר בהורים עם מוגבלויות עסקינן, מתורגם פן חיובי זה לפיתוחן של התאמות בתחום ההורות. בכל הנוגע לתחום טובת הילד וזכויותיו, מאמצת התפיסה החלופית רעיונות הקוראים למימוש זכויותיהם של ילדים תוך מתן דגש לפן המשפחתי ולשימור היחסים המשפחתיים, בין השאר על ידי מימוש זכויות חברתיות של הורים, והכרה ביחסי משפחה מורכבים וגמישים יותר מאלה הקיימים היום.

לתפיסה זו עשויה להיות השלכה חיובית במיוחד בהקשר של הורות של אנשים עם מוגבלויות נפשיות ושכליות, שכן היא טומנת בחובה את הפוטנציאל לסלול דרך למתן התאמות חדשניות להורות, כגון סיוע מוגבר להורים, הרחבת ההכרה בזכויותיהם החברתיות, והכרה פורמלית באנשים נוספים המטפלים בילד, מבלי לפגוע בסטטוס של ההורים הטבעיים.

בנוסף, ובהתאם לגישה האוניברסלית למוגבלות, אימוצה של התפיסה התהליכית-יחסית ישפיע על זכויות ההורות של כלל ההורים, ולא רק של ההורים עם מוגבלויות, שכן היא מתייחסת אל ההורות במובן רחב יותר, מעבר לתפקיד, ובכך נותנת לגיטימציה ומענה להורים המתקשים במילוי תפקידיהם בזמנים שונים.

אימוץ תפיסה חלופית כמפורט לעיל, הממתנת את הניגוד שבין 'הורות' ל'מוגבלות' מניחה את המסד הרעיוני, המוסרי והחברתי, שיאפשר לקדם את הזכות להורות בפן המשפטי והפרקטי, ובכך לצמצם את הפער הקיים כיום בין מחויבותה של מדינת ישראל לקידום זכויות של אנשים עם מוגבלויות בתחום ההורות, לבין המדיניות הננקטת בפועל.

- [לפריט המלא](#)
- [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)
- [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)